

PRÉM MÓNKA*

A túlélő erő. Női lét- és identitásformák Dragomán György és Papp Sándor Zsigmond regényeiben

The Power of Survival: Female Modes of Existence and
Identity in the Novels of György Dragomán and Sándor
Zsigmond Papp

ABSTRACT: The contemporary literature of Transylvania has increasingly established its own literary world in recent decades, which represents distinguishing features both in terms of themes and narrative techniques. The emerging historical allusions inevitably create various minority modes of existence with multiple attachments to different languages and nations within a self-contained borderland and multicultural space. This study draws the reader's attention to an aspect perhaps less discussed so far, namely the diverse manifestations of female identities and their defined social roles. In the works of prominent male authors, György Dragomán and Sándor Zsigmond Papp, we can observe three female archetypes who fight for their multiple minority identities in a masculine world, shaping their existence, trying to preserve and then pass on their inherited values. From the perspective of the depicted female fates and gender differences, these prose works may shed light on new interpretative and reception-psychological aspects, where femininity becomes an indispensable tool behind the oppressive historical backdrop for a newly created, better future.

KEYWORDS: multiple minority identities, female identities, contemporary Transylvanian Hungarian literature, accepted social roles, inherited values

A kortárs magyar irodalom szerzői az elmúlt évtizedekben a posztmodern prózapoeitika eljárások számos okból történő kifulladására, a használt eszközök konvencionálissá váló átalakulása után markánsan alkalmazzák a szubjektív történetmondás

* A szerző irodalomterapeuta, magyartanár, Szalárdi János Általános Iskola, Szalárd. E-mail: monikaprem8@gmail.com

és a közelmúltidézés „hagyományosabb” narratív eszközeit, de nem a modernség vonulatához való visszatérés céljával, hanem inkább egyfajta újrealista látásmód hangsúlyozásáért, a változó igényű olvasó aktív bevonásáért személyes mikrotörténetekből is építkező szövegvilágaikba. A prózai alkotások elemzése során megállapítható, hogy a '90-es évek után indult prózaíró nemzedék bátran nyúl a 20. század második felének történelmi eseményeit felelevenítő elbeszélésekhez, a kollektív és egyéni traumákat feldolgozó történetekhez.¹ A szövegvilágokban megjelenített élethelyzetek prominens módon utalnak a jelen társadalmát foglalkoztató globális kérdésekre, melyek legfontosabb jellemzője, hogy még épp csak a kollektív emlékezetből a kulturális emlékezetbe való átkerülés peremén ingadoznak, folyamatosan átíródnak, így válva részévé múltképünknek. Fontos nyomatékosítani, hogy nem kényszerű történelmi-referenciális utalásokat rejtenek a narratívák, hanem inkább konstitutív módon olyan erővel igyekeznek hatni az értő befogadóra, mely teremtő, motiváló olvasatokat eredményez.² Ezek az alkotók előszeretettel alkalmazzák az autofikciós narratív eljárások eszközeit, ugyanis általuk fogalmi, valamint elbeszélői szinten is sokkal tágabb és érvényesebb formában képesek reagálni a jelen kihívásaira, ugyanakkor az olvasók egyfajta identifikációs, szerzői önértelmezési eljárásként is interpretálják ezeket a szubjektív és hangsúlyosan fiktív keretekben megnyilatkozó történeteket.³ Visy Beatrix többször utal a műfaji eljárás jellegzetességeire, miszerint a művekben alkalmazott ábrázolásmódok és prózaírói technikák eltérnek a klasszikus önéletrajz jellegű regényekéitől, azonban a szerző életének referenciái az önéletrajz és a szépirodalmi fikció kettősségében valamifajta összedolgozásként artikulálódnak. Vagyis ez a közlési forma „sokkal inkább felvállalja és hirdeti az (elbeszélői) én szétesettségének, kiismerhetetlenségének és fiktív tételezettségének tényét, továbbá nem akarja egy lineáris és totalizáló narratíva keretei között domesztikálni és reprezentálni” azt.⁴ A szövegek műfaji hibriditása a regény és önéletrajz, fikció és valóságreferencia mezsgyéjén formálódva nyomatékosan a határesetek megteremtésével, a narratívák szerkezeti és tartalmi összetevőinek változó perspektívájával hozza működésbe azokat a nyelvi, társadalmi és kulturális konstrukciókat, melyek a fordulat előtti évtizedekben meghatározták a kelet-közép-európai ember mindennapjait.

Jelen tanulmány a kortárs próza erdélyi vonulatának egy eddig talán kevésbé tárgyalt aspektusát kísérel meg fókuszba helyezni, így a női identitásformák néhány sikerregénynek nevezhető alkotásban való változatos megjelenésének és

¹ Boka László: Múltfeltárás, autofikció és újrealista kód a kortárs magyar próza Erdély-vonulatában. *Regio*, 2023/2. 3–36.

² Boka László: Határ és háttér. Elválasztottság és szökés mint prózapoétikai létkonstituáló tapasztalat Bodor Ádám, Agota Kristof és Papp Sándor Zsigmond prózájában. *Irodalomismeret*, 2014/2. 68–79.

³ Visy Beatrix: And what's your story? Autofikció és hibriditás. *Studia Litteraria*, 2022/3–4. 74.

⁴ Urbán Bálint: Az ezer fennsík és a dobozok (Bartók Imre: Jerikó épül). *Műút*, 68. 2018. 67–75.

alakulásának jelentőségére reflektál, melyeknek történelmi referenciája, tematikája és narratív eljárása innovatív módon lépett be a kétezres évek magyar irodalmi terébe, majd e sajátosságok nyomvonalán nemzetközi szinten is nagyobb kritikai érdeklődést kapott az elmúlt évtizedben. Egy további perspektívabővítés céljával talán a feminista irodalomkritika posztmodern gyakorlata irányából is végigkövethető lenne e prózai művek értelmezői és befogadáslélektani alakulása, mely (legalább a posztstrukturalizmus ismert tanai szerint) elengedhetetlenül jelentkezik a külső különbségekből és az olvasási folyamatokat is meghatározó nemi differenciákból.⁵ Bókay Antal hangsúlyozza, hogy a férfi és női eltérő hatalomfolyamatok a látszólag stabil grammatikát, retorikát és jelentést is megváltoztathatják, mivel olvasatunk minden esetben alá van vetve a nemi különbségeknek. Nem céлом itt a feminista irodalomkritika teoretikus berkeibe terelni az egyes olvasási proceszuszok fázisai szerint megmutatkozó értelmezői-alkalmazói különbségeket, inkább a „társadalmi nem” és a „nemi szerep” komplex fogalmak árnyalt szempontjait is játékba hozva kívánok kitekinteni a regényekben ábrázolt női létformákra, azok megjelenített társadalmi szerepköreire, valamint a narratív síkokon túl külső, kritikai megítéléseik rendszerére. Az 1980-as évekre beállt irodalomtudományi fordulat utáni, a strukturalizmust felváltó posztban bővelkedő irodalomtudományi elméletek már egy primer, posztmodernnek ítélt szépirodalmi keretben igyekeztek Európa-szerte a maguk szöveg- és befogadócentrikus tanaihoz példákat keresni, ezek közt Észak-Amerikában és az öreg kontinensen is hangsúlyos teret kaptak a feminista olvasatok, melyek értelmében a nő helyét keresi a mű mindkét oldalán, mint alkotó és befogadó egyaránt. Julia Kristeva elgondolásai alapján a női lét a pozitív másságot, a feminin minőséget jelenti egy olyan szimbolikus szerződésben, ahol a férfi és a hatalom kapcsolata fuzionál.

A személyes sorsok, nemi szerepek történelmi kontextusba való illesztése manapság rávilágít egy másik jelentős és tagadhatatlan tényre, miszerint a kisebbségi/minor lét bármilyen megjelenési formában a totalitárius rendszer(ek) marginalizációs áldozatává tette az egyént nemtől és kortól függetlenül, így a nőt is megjelenített szerepköreivel. Az alább vizsgálandó regények kritikai recepciójában a szövegvilágok fontos háttérismeretei, történelmi kulisszái szinte minden esetben szóba kerültek, kevesebb hangsúlyt helyeztek ugyanakkor a női szerepkörök funkcionalitására, az azok identitásalakulását behatároló makro- és mikrokapcsolati hálózatokra, valamint általában a Keleti Blokk egyes országaiban kialakult válságos életkörülmények között is megmutatkozó feminin látásmódok szemléltetésére. Ezekre a kritika ritkábban reflektált, holott a nőkre osztott szereplehetőségek szükségyszerűségére az olvasati és történelmi rekonstrukció perspektívája felől egyaránt közelíteni lehetett volna. Kitekintésem fő célja e női szerepkörök vizsgálata révén egy komplexebb értelmezés, átfogóbb megértés, mely a narratív eljárásoknak

⁵ Bókay Antal: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006. 287–289.

köszönhetően a történelmi olvasat felé tereli ugyan a textúrát és annak mindenkori befogadóját, fókuszba helyezi az események elbeszélhetőségét, a traumatikus helyzetek feldolgozhatóságát ugyanakkor feminin szempontból is tárgyalja.

A téma átfogó megértéséhez mindenképp szükséges nagy vonalakban megemlíteni a kétezres évek után hirtelen megszaporodó, divatosná váló Erdély-regények főbb tematikus irányvonalait és prózapoétikai jellegzetességeit, ugyanis ezek szerves egységét képezhetik a Romániában sajátossá, idővel nacionálkommunistává vált hatalom mélyreható interpretálásának.⁶ Az utóbbi évtizedek értekezőprózaí írásai, amelyek e regényeket elemezni igyekeztek, számos jellegzetes elméleti irányból közelítettek: ilyen volt az erdélyi/romániai, illetve általánosan a kelet-közép-európai helyszínek és térkép(zet)ek⁷ problematikája, tulajdonképpen a konstitutív határ- és téridentitások nézőpontja; ilyen az egyéni és kollektív traumák megjeleníthetőségének és hitelességének összetett kérdésköre; de ugyanígy a közelmúlt ismerni vélt makrotörténelmének árnyékában az egyéni vagy családi mikrotörténetekbe ágyazott narratív önéletírási, autofiktív elemek számbavétele is az egyéni alkotói eljárás módok, életművek alapján. Mindezek között is, áttételesen vagy csak az olvasati lehetőségek szintjén, a kisebbségi létformák és a különböző minor szituáltságok (vagy akár a minoritás többszörös léte) jellegzetes témákká, nem egy ízben egyenesen alappillérekké váltak. A fikcióképzés termékeny és tág lehetőségein túl egész sor erdélyi kötődésű szerző műveiben mutatkozott meg e látás- és láttatásmód, sajátosan, megtéveszthetetlenül erdélyinek mutatkozva az összmagyar prózairadalmon belül is, így kettős vagy többes szempontból is minornak bizonyulva mind témaválasztásaikban, mind nyelvezetükben és ábrázolt világaikban.⁸ Az olvasó olyan teremtett érában találja magát, melynek markánsan történelmi allúziókat idéző részletei egy totalitárius rendszer működéséhez elengedhetetlen alapokra világítanak rá, korhűen alkotva meg annak kontextusát többszörösen kisebbségi szempontból, így közvetítve az elhurcolt apák, elnémított nagyszülők, a légtérbe rekedt árva vagy félárva gyermekek s a túlélésért küzdő nők, anyák, lányok és szeretők léthelyzetét. A „gyengébbik nem” ösztönös túlélő erejének természetes mivolta, itt a fiktív keretben megképzett, mégis ismerős transzkulturális

⁶ Nélkülözhetetlenek a mai olvasó kontextusteremtő olvasatai felől, de ihlető protopróza világgént is azok az egyes szerzők számára, akik sokáig sok tekintetben a példaadó „bodoriánus” prózát tekintették viszonyítási alpnak, majd annak eljárásaitól távolodva inkább önálló, autofiktív kereteket választottak. Az erdélyi rendszerváltásregények meghatározó, inspiratív paradigmájaként Bodor Ádám műveit diszkrét, rejtőzködő narratívaként jelölik, s viszonyítási alapként a választott beszédmódot, valamint a megjelenített élethelyzetek és korszakok analógiáját hangsúlyozzák. Vö. Balázs Imre József: A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben. In: Uő: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2015. 208.

⁷ Bányai Éva: *Terek és határok. Térképzetek Bodor Ádám prózájában*. Bukarest: Editura Casa Cărții de Știință – RHT Kiadó, 2012.

⁸ Boka László, 2023. 27.

peremvidéken, esetleg egy valós, közép- és kelet-európai történelmi eseményekkel illusztrált regényvilágban talán első olvasatra nem tűnhet jelentősnek, holott a tény, hogy ők a túlélői egy elnyomó, adott esetben a nemzetiségi, társadalmi különbségeket felszámolni igyekvő hatalomnak s az általa jellemzett autoriter kornak, eleve meghatározza funkciójukat a jövő szempontjából is. A többszörösen is minor létformákba kényszerített erdélyi női identitások problematikája Dragomán György és Papp Sándor Zsigmond alább vizsgált regényein túl természetesen mások prózavilágában is hangsúlyos helyet kért: Tompa Andrea, Vida Gábor vagy Visky András⁹ utóbbi évtizedekben született prózai munkáinak ez szintén kiemelt terepe.¹⁰ A regények nőszereplői magukon viselik az erdélyi magyar (és/vagy zsidó magyar) kisebbségi létformák minden (többnyire negatív) attribútumát a legtöbbször perifériára kényszerített élethelyzetekben, ahol egzisztenciális kérdésekkel megküzdve igyekeznek életben maradni maguk és mások identitásának megőrzése érdekében.

A hatványozottan kisebbségi jelleggel is működtetett mikrotörténetek célja, hogy kiegészítsenek, esetleg exponáljanak egy kevésbé közismert nézőpontot az elfogadott makrotörténelem zárójeleként, megkérdőjelezve a nagy magyarázó elméletek hitelességét,¹¹ azt feltételezve, hogy minden valószínűség szerint az egyén

⁹ Dragomán György: *A fehér király*. Budapest: Magvető, 2005; *Máglya*. Budapest: Magvető, 2014; Papp Sándor Zsigmond: *Semmi kis életek. Erdélyi történet*. Budapest: Libri, 2011; *Gyűlölet*. Budapest: Jelenkor, 2018; Tompa Andrea: *A hóhér háza. Történetek az Aranykorból*. Pozsony: Kalligram, 2010, jav. kiad. 2015; *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben*. Pozsony: Kalligram, 2013; *Omerta*. Budapest: Jelenkor, 2017; *Sokszor nem halunk meg*. Budapest: Jelenkor, 2023; Vida Gábor: *Ahol az ő lelke*. Budapest: Magvető, 2013, átd. kiad. 2019; *Egy dadogás története*. Budapest: Magvető, 2017; *Senkiháza. Erdélyi lektűr*. Budapest: Magvető, 2023; Visky András: *Kitelepítés*. Budapest: Jelenkor, 2022.

¹⁰ Regényeikkel egy másik írásomban foglalkozom majd, az azonban előrebocsátható, hogy a térbeli határidentitások a használt nyelvi világgal való megkonstruálását és lokalizálását ők is egyedi módon valósítják meg, melyhez kétséget kizáróan hozzájárul erdélyi származásuk (függetlenül a tényről, hogy Romániában élő vagy Magyarországra települt szerzőről beszélünk). Ez meghatározza szemléletüket és narratívájukat, prózájukban szilárdan építenek a hely- és térteremtő azonosságutadatokra, ami felvetheti az olvasóban az erdélyi tér szignifikáns identitásképző erejének a kérdéskörét, e szemlélet létjogosultságát.

¹¹ A '70-es évek kezdetén a nyugati országok társadalomtudományi elemzéseinek figyelme okkal irányult markánsan a mikrotörténelem felé, ezáltal különböző fókuszpontokat teremtve, konkrét esetek, személyek és körülmények hangsúlyozása révén. A szemlélet maga a tárgy intenzív tanulmányozását tette lehetővé, így hatására más perspektíva alakul a múltrol, mint a nemzetek, államok vagy egyes társadalmi csoportok történetéből évtizedeket, századokat vagy valamely hosszú időtartamot felölelő vizsgálatok eredményeként. A közép- és kelet-európai közelmúlt történelmi eseményei annyira mélyen és zsigerekig hatolva terjedtek a társadalom különböző rétegeiben, hogy a rendszerváltást követően a prózavilág is kényszerült ennek teret és hangot adni. Így e narratívákban tanúi lehettünk a szellemet és lelket felszabadító, vulkányszerű kiírásnak, melynek célja egy olyan hatalmi rendszer több évtizedes uralmának valamilyen fokú bemutatása, amit a makrotörténelem szintjén csak kevesen ismerhetnek. Vö: Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja: A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2014. 16–32.

ezáltal könnyebben beilleszti saját mentális univerzumába a 20. század valamelyik tárgyalt traumatikus időszakát. Szijártó M. István *A történész mikroszkópja* című munkájában széles skálán tekint a mikrotörténelem jelentőségére, melynek alapja a kisember döntéseinek következményeiben rejlik, így az egyén nem csak a nagy történelmi erők bábjaként nyilvánul meg. „A kis tény önmagában néma, az interpretációba ágyazva pedig a narratíva részeként szólal meg”, fejt ki, ezzel mintegy alátámasztva a kortárs magyar próza mikrovilágainak jelentésképző hatását az utókorbeli olvasóra, aki játékba lendül a szöveggel, és bevonódik a kvázi történelmi kutatás folyamatába. Ennek a procedúrának vagyunk tanúi a már említett írók művei olvasása során, melyekben nem csupán a többségi-kisebbségi tengely, hanem egy erősen maskulin világ és nézőpont is dominánssá válik, ami épp a minor helyzetekből szemlélve áttételesen konkretizálódik a női identitásváltozások terei és létformái fókuszpontjai felől.

Fentiek értelmében, jelen tanulmányban innovatív céllal két, nagyjából egykorú, a hetvenes évek elejének Romániájában született, sok tekintetben így azonos tapasztalatokat megélt, s ezekből vállaltan inspirálódó (férfi) szerzőnél vizsgálom a női identitásformák narratív ábrázolásmódjait. A szerzők hangsúlyosan fiktív keretek közt megképzett történeteikben szereplőválasztásaik, történelmi kulisszáik és ehhez mért prózapoétikai eljárásaik révén a legváltozatosabb és legmerészebb formában merték illusztrálni az egyes női alakokat a totalitárius rendszer részeként, és sikeresen láttatták azok több aspektusát: a serdülő kislánytól a túlélő anya, a bölcs, olykor mágikus erővel bíró nagymama szerepkörein át a démoni szerető végletéig. Az általam vizsgált regények *A fehér király* és a *Máglya*, illetve a *Semmi kis életek* és a *Gyűlölet*. Megjelenési idejüket tekintve a legelsőtől (mely 2005-ben látott napvilágot) a 2020-as évekig (Papp utolsó regénye 2018-ból) komoly elmozdulások figyelhetők meg a kortárs próza irányzataiban az egyes narratív eljárásokon és ábrázolásmódokon belül is, amelyek közül talán leghangsúlyosabb a szubjektum visszatérése a szövegbe, a valóságreferenciák egyre határozottabb megjelenése és a történetiség újbóli térhódítása, mely tudatos formakövetést igényelt a tárgyalt szerzők részéről is. A folyamat nem új, az ezredfordulótól eredeztethető, de ebben az egyik erőteljes hangnenváltást Dragomán második kötete, *A fehér király* hozta. A narráció egyes szám első személyű, egyéni hangját sok esetben a kritikák ezért is a valós szerzőének feleltették meg.

Dragomán György mozaikszerű, novellafüzérre emlékeztető sikerregényében műfaji, nyelvi és formai határátlépésnek lehetünk tanúi. A számos nyelvre is lefordított *A fehér király*ban szereplő történetek akár önálló elbeszéléseként is megállják helyüket, ugyanakkor teljes képet láttatnak egy apját kereső kislányról, Dzsátáról, aki a családfe elhurcolása után ismeri meg a hatalom által működtetett erőszakos világot, melyben megbélyegzettként igyekszik életben maradni. Az író következő regénye, a *Máglya* 2014-es megjelenésével ismét gyerekperspektívából engedte követni a kisembereknek a romániai diktatúra leple alatt kibontakozó

életeseményeit. Főszereplőnk ezúttal egy árván maradt kamaszlány, Emma – a négy vizsgált regény közül ez az egyetlen mű, amelyiknek női főszereplője van –, akit nagymamája fogad magához, és ő vezeti be az élet rejtelmes kihívásaiba. Az olvasó az ő szemén keresztül látja és érzékeli a rendszerváltás előtti és közvetlen azt leképező romániai valóságot, az író nem leplezi a kételyekkel teljes gondolatot, hogy vajon igazán felnőttünk-e a zsírosan antidemokratikus talajból nagy hirtelen kiszökkenő demokrácia komoly és szép feladatához. A regény egyik olvasói kulcsmomentuma annak belátása lehet, hogy bizonyos értelemben mi magunk maradtunk félúton, egyszerre távol a gyermekek és felnőttek világától, mint a regény tizenhárom éves elbeszélő hőse, a diktatúrából látszólag kilábaló, mágiák közt felcseperedő tinédzser, akinek személyre és korszakra szabott története végső soron rólunk szól.¹²

Papp Sándor Zsigmond *Semmi kis életek* című kötete, eredeti alcíme szerint is *Erdélyi története* első nagyregénye volt, amely a novellaíróként ismert szerzőt új színben tüntette fel. Regénye családok kusza, ám nem kevésbé traumatikus történeteinek keresztül a vészterhes Ceaușescu-korszakot vérbő alakokkal és nem kevésbé tragikumot túlélni segítő humorral, iróniával mutatta be.¹³ Regényét az árulkodó nevű Törekvés utcai tömbházban élők köré szövi, így az a maga nyers valóságában mutatja be, milyen hatással volt a kisemberek életére az elnyomó hatalmi rendszer, hogyan tette őket egymás besúgóivá, miközben hüen ábrázolja a rendszerváltást követő szabadság kaotikus érzetét, ahol az elvek és az eszmék is csak annyit érnek, amennyi beváltható belőlük, ahol az egykori besúgók és verőlegények is tovább élnek és bárkit megtéveszthetnek. Következő művében, a *Gyűlölet* címűben egy felnőtt férfi apakeresésének vagyunk tanúi, aki anyja halála után, Budapestről visszatérve időben és térben is az események váltakozó leírásával érzékelteti három generáció sérelmét, azok hosszú távú hatását az egyén életére és a társadalomra. Amíg a regényt a kritika az akkor már Magyarországra települt Papp saját egyéni sorsával analógnaként, abból legalábbis erőteljesen ihletődő utalásként értékelte, a mű központi kérdésköre a velünk élő, öröklődő gyűlölet és az ezzel összefonódó, sokrétű problémacsokor marad (például az előítéletesség a magyar–román, de akár a magyar–magyar viszonylatban is), akárcsak a megjelenített egyén identitásának képlékenysége a peremvárosok interkulturális kavalkádjában.¹⁴

¹² Bazsányi Sándor – Sántha József: Két bírálat egy könyvről. *Holmi*, 2014/12. 1756–1759.

¹³ Boka László: Történelem – alulnézetből. Papp Sándor Zsigmond nagyregényéről. *Tiszatáj online*, <https://tiszatajonline.hu/irodalom/tortenelem-alulnezetbol/> (Letöltés ideje: 2025. január 20.); illetve úő: *Egyszólamú kánon?* Budapest: Gondolat, 2012. 260–277.

¹⁴ Angyalosi Gergely: *Rejtett fényforrások*. Budapest: Kijárat Kiadó, 2015. 216. Egy továbbfejlesztett Bodor-térképzetre utalunk jelen esetben, ahol a megkonstruált peremvárosok, vidékek, interkulturális terek függőleges elmozdulásban vannak a sodró történelem hatására, megtartva víziószerű sajátosságait. A táj egyre inkább lokalizálható földrajzilag (Erdély, Románia és Kelet-Európa térségei), akárcsak nyelvilag (román szavak, személy- és helységnevek: Dzsátá, Dreghin, Miruna).

A peremvidék identitásformái, avagy változó nőképek mint társadalmi konstrukciók

Az identitás nem velünk született, hanem bennünk fejlődő és végbemenő személyiségfolyamat, melynek egysége, teljessége soha nem valósítható meg, állandó alakulásban van. Ezért illik a folyamatos mozgásban lévő térhez és tájhoz, külső behatások révén alakul, elvégre az identifikáció folyamata hely- és környezetfüggő. „Mindig vannak olyan járulékos jelentések, amelyek felett nincs uralmunk, előbukkannak és meghiúsítják a rögzült és stabil világok megalkotására tett kísérleteinket. Minden identitás szimbolikus térben és időben helyezkedik el. Mind rendelkezik azzal, amit Edward Said imaginárius földrajznak nevezett el: vannak jellemző tájai, helyei, otthonai, van hazája [...] a feltalált hagyományokban, melyek összekötik a múltat és a jelent [...]”¹⁵ A peremvidéken megképződött peremlétek, valamint hibrid identitással rendelkező univerzumok állandó érintkezésbe lépnek, szövődnek és kapcsolódnak egymáshoz a narratívákban. E kacskaringós történetek szálain keresztül egy történelmi korszak csupán hasznos kulissza marad, keretet (értelmet, jelentést és magyarázatot) biztosítva a térbe ágyazott határidentitások alakulásának az egzisztenciális problémákkal küzdő individuumok kényszerű létformájához, ahol a határral körbevett tér minden szereplő identitását gyökeresen átírja és meghatározza, az egyén szellemi és lelki fejlődésének is gátat szabva. A kulturális rétegek határvonalain képződött másság, idegenség megteremtette a határidentitásokat, melyek a „kiszolgáltatott, megalkuvó, tűró és menekülő”¹⁶ kisebbségi létforma tökéletes ábrázolásai egy önmagába zárt világban, a centrumtól izolált térben, melyet akár képzeletbeli, de reális határok is övezhetnek, ahol az elnyomó hatalom gépezete végzi pusztító munkáját, a hétköznapi nyomasztó csendjében pedig „a kíméletlen brutalitás ágyaz meg a kegyelem pillanatainak”.¹⁷ A kortárs magyar próza több irányból vizsgált regényeinek erdélyisége hálás terep, az azon belül formált nőkép kétszeresen vagy olykor többszörösen is minor identitással megképzett szerepkörökre mutat rá, s a totalitárius rezsim hatalmi berendezkedésében ez adja Erdélyhez illő komplexitását. A nő, aki éppúgy alkalmazkodni és túlélni kényszerül, akárcsak egy (olykor többségi) férfi, akit a rendszer kiragadott a család szerves egységéből, létrehozva ezáltal az *elveszett nemzedék* sajátosan kelet-közép-európai változatait. Ugyanitt találkozunk a klasszikus nőkép szabálytalan formáival vagy éppen hiányával, mivel a rendszer az otthont (identitást, anyanyelvet és végső soron emlékezetet) teremtő anyát olykor eleve mássága, kisebbségi léte miatt ragadja ki erőszakosan a család, a közösség és

¹⁵ Hall Stuart: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 1997. 67.

¹⁶ Boka, 2012. 271.

¹⁷ Berszán István: *Változatok vadkeleti tágasságra*. Bodor Ádám harmadik körzet-regényéről. *Új Forrás*, 2015/8. 25.

a társadalomszegmens egységéből, kényszeríti hagyományos szerepei elhagyására. Ezzel a visszatérő motívummal találkozunk *A fehér király* és a *Gyűlölet* oldalain, de hasonló részletességgel kerül elénk Tompa Andrea *A hóhér háza* és *Omerta* című regényeiben is. A sajátosan erdélyi, ugyanakkor többszörösen kisebbségi létforma Tompa Andrea *Sokszor nem halunk meg* című legutóbbi regényében körvonalazódik legerőteljesebben a fiatal Tilda személyiségének alakulása révén, akinek zsidósága és nőisége mindig egyszerre jelentkezik, akárcsak Harsányi Zimra, közismertebb írói nevén Novák Anna, a nagyváradi zsidó magyar író nő esetében, s az ő példája tökéletesen mutatja az identitásrétegek lokális összefüggését, egymásra tevődését és kapcsolódásait.

A szövegvilágok egy elnyomó hatalmi forma ördögi működésmechanizmusát törekednek alulnézetből is megvilágítani, sok esetben gyermekperspektívából láttatni. Így a kiszolgáltatott, a társadalmon belül is magukra hagyott nők és lányok sorsnarratívái a fajsúlyos, nehezen elbeszélhető témákon túl vagy ezek mellett (bebörtönzések, kitelepítések, illegális határátlépések, nemzeti kisebbségi léthelyzetek, elhurcolások, kínzások s az általuk jellemzővé váló apahiányok stb.), az egyes mikrotörténet-láncolatok a túlélési stratégiákban megjelenített anyai áldozatokra fókuszálnak, ezáltal az identitásvesztések lecsapódásaiban állandó értékvesztéseket kénytelenek követni.¹⁸ Ez viszont nem csupán a múltat, hanem inkább a belénk kódolt identitás- és veszteségnarratívák révén a jelent is meghatározó súlyos problematika, ami az olvasók érdeklődését a látszólag már távolodó események dacára is elevenné teszi. Dragomán György tematikai jellegzetessége és erőteljes újítása az volt, hogy a gyerekek és a kiskamaszok perspektívájából engedte láttatni az események alakulását, s ehhez megfelelő, jellegzetes narrátori nyelvezetet is keresett. Papp Sándor Zsigmond első regénye inkább felnőtt szereplőket mozgat, de a narráció minőségi alulnézeteket és vérbő alakokat preferál, a hétköznapi esendő kisemberek, a jedermannok szemén keresztül értjük meg a túlélés módozatait.¹⁹ Mint említettem, ide tartoznak a szövegvilágok feminin szereplői és azok különböző reprezentációs szereplehetőségei is, ha kevesebb figyelem irányult is rájuk korábban. Értelmezéseik, szövegbeli alakjaik vagy sajátos hangjuk elemzésekor szem előtt kell tartani, hogy a hatalmi rendszer és a férfi szerepek legtöbbszöri fuzionálása fokozottan befolyásolja a nők fejlődését, erőszakot alkalmazva a sajátos értékrendek stabilitásának meggyengítésére egy nagyobb(nak vélt) cél elérése érdekében.²⁰ Jelen esetben a fiktív, mégis hiteles történelmi allúziókat sejtető prózai visszatekintések segíthetnek látni az egykori rendszer igényei és a korabeli társadalmi elvárások között megteremtett nőkép alakulásfolyamatait. Makrotörténelmi szinten ismerni véljük a 20. század második felének megképzett kelet-európai nőideálját,

¹⁸ Boka, 2023. 23.

¹⁹ Uo.

²⁰ Hadas Miklós: A libido academica narcizmusa (Pierre Bourdieu: Férfiuralom). *Replika*, 47–48., 2002. 175–194.

a kommunizmusban élő multifunkcionális nő típusát, aki egyszerre dolgozik, akár kemény fizikai munkát is végez, otthon pedig anya és feleség, ezáltal hamis emancipáció irányába terelve a korábbi feminin ideált. A családanya háttérbe szorulása a munkásnő feladataival szemben nagyobb értéket jelentett a termelés fellendítése céljából, mint az otthon teremtő feleség. Ez a váltás a női értékek jelentőségét (szeretet, gyengédség, megértés stb.) és minőségét torzította, ambivalens helyzetbe hozva a szereplőket, egy hamis, megvalósíthatatlan, önmagával elégedetlen, kimerült nőképet generálva, mely nemcsak önmaga számára volt kellemetlen és degradáló, de a férfiak szempontjából is frusztráló lett egy patriarkális közegben, ahol az addig szilárd, jól bevált szerepek működtették a társadalmat. Az évtizedek hosszú elnyomása alatt kialakult a legtöbbször faluról városra beköltöző *dolgozó nő* mintája, valamint az anyaszerep ezzel egyidejű dicsőítése, melynek egyik legtorzabb tükrre, a rendszer által szabályozott és ösztönzött gyermekvállalás a társadalom gyarapodása céljával veszélyesebbé vált a haza nem térő férjek és apák árnyékában akkor is, ha a politikai propaganda kiemelte azokat, akik legalább tíz gyermeket szültek és neveltek, „hős anyának” (mama eroína) nevezve őket. Az új generáció sokszor szerepkonfúzióban tengődött a hagyományos és az emancipált nő megjelenési formái között, így a hetvenes évek végére egyik előbb említett szerep sem volt már vonzó számára. A legtöbb helyzetben az egyedül élő, boldogulni akaró feleség számára, akit eltűnt férje miatt környezete megpecsételt, további nehézséget jelentettek az erdélyi magyar kisebbségi létforma, az államnyelv hiányos ismerete a mindennapi kommunikációban s az ebből származó megaláztatások, az anyanyelvi identitás megőrzésének egyre fajsúlyosabb kihívásai, amit állandóan befolyásolt, nehezített a politikai és társadalmi elvárásrend.

A nők által közvetített kulturális kódokról a címbe emelt két alkotó mind a négy regényében megállapítható, hogy identitásukat meghatározza a hatalmi struktúra szabályrendszere, melyben egzisztenciájuk nemtől függetlenül eszközszerű és a hatalmat kiszolgáló. A nőknek azonban nem a bátorságuk, sem a rendszerrel látványosan szembeszegülő hősiességük, netán megalkuvásuk artikulálódik, hanem a tiltott és a rejtett emberi értékeket óvni akaró aspektusok hangsúlyozódnak egy embertelen világban – az emberi áldozatokon, akár a fizikai létükön túl is – a róluk szóló emlékezet túlélésének, fennmaradásának egyetlen zálogaként. Ha egy etnikai csoport vagy társadalomszegmens elveszti identitását és kollektív emlékezetét, azzal inkább megszűnik létezni, mintha a rendszerrel szembeszegülő egyedeit végeznék ki.

Úgy vélem, a négy regényben három markáns női archetípusra figyelhetünk fel akkor is, ha ezeket esetünkben férfi szerzők perspektívájából szemlélhetjük: az első a helyét és jelenét kereső lányé, fiatal nőé; a második a szinte elengedhetetlennek mondott anyai szerepkör megjelenítése; a harmadik pedig a bölcs öregasszonyé, esetünkben a nagymamai létformáé. Dominánsan az anya reprezentálódik, biztosítva a személyiség fejlődésének érzelmi-szellemi teljességét, mely természeténél fogva másképp reagál belső és külső hatásokra, mint a másik két típus.

A regényekben megjelenő peremvidék – olykor kiélezettnek is érzékelhető – kulturális kavalkádja súlyosbítja a nő egyéni és társadalmi kiszolgáltatottságát, alkati törekenységét is engedi láttatni, a karakterek azonban mégis bátorságról, vakmerőségről és ösztöneikbe rejtett erejükről tesznek tanúbizonyságot. Dragomán és Papp regényei a feminin karakterek perspektívájából olvashatók akár egymás kiegészítőiként vagy ellentéteiként is, mivel az események során kibontakozó, folyamatos mozgásban, alakulásban szemléltetett női identitásaik a két végletből tükröződnek: Dragomán idealizált, megérezéseiket, meglévő ismereteiket pajzsként használva harcoló szereplői (például a *Máglya* oldalain) sokszor ellentétben állnak Papp kis-sé esendő, bukott, nem ritkán démoni szeretőivel, akik bár e vonásaik révén válnak mindenképp túlélőkké, azonban nem minden esetben értékmentővé. Az állandó megpróbáltatásokban reprezentált alakok látszólag eldönthetik, hogy kitartanak-e öröklött értékeik mellett vagy elvetik azokat a pillanatnyi megélhetésért, túlélésért. A tét azonban nem mindig ilyen magasztos, s a választás sem ennyire egyértelmű. A szövegvilágok potenciálját e döntések mozgatórugóinak titokzatossága, elfedettsége, ki nem mondottsága hordozza, így sokszor ösztönös döntést sejtet, vagy az eltűrt, elszenvedett fájdalmak kimondhatatlanságára, a megalázottak traumatikus nyelvkeresésére és annak hiábavalóságára is felhívja a figyelmet.

A leghangsúlyosabb női szerepkör, mely egyformán megtalálható a választott művekben, az anya, akinek jelentősége az élet fenntartásának elkerülhetetlenségéből adódik, alakulását pedig dominánsan a férfiakhoz való viszonyán (legyen az férj, fiúgyermek, apa, após, esetleg szerető, ellenség, zsaroló vagy fenyegető valaki) keresztül ismerjük meg. Dragomán „felnőtt világa” erőteljesen maszkulin. *A fehér király*ban egy klasszikus anyaképpel találkozunk, a gyermekét védelmező nőével, akinek névnelkülisége a tipikus anyaoroszlánt rejtí magában, aki szembe száll a gonosszal, minden szituációban segíti fia túlélését a Rendszer útvesztőiben. Jelleme és nemzeti kisebbségi létformája finoman, óvatosan bontakozik ki a regény lapjain a gyerek narrátor visszaemlékező sorain keresztül:

„mert mióta nagyanyám a szemébe mondta, hogy egy abnormális zsidó kurva, azóta anya se vele, se nagyapámmal nem állt szóba”.²¹

A maszkulin külvilág a gyerek identitására kettős hatást gyakorolva az atrocitás, a megfélemlítés, a harc, az embertelenség és az igazságtalanság címkéit artikulálja, a női princípium pedig a megértést, a finomságot, a gyengédséget, valamint az elfogadást körvonalazza:

²¹ Dragomán György: *A fehér király*. Budapest: Magvető, 2005. 16.

„anya legtöbbször mindent meg szokott beszélni velem [...] megmagyarázta nekem a dolgokat, és olyankor a kérdéseimre is válaszolni szokott, vagy ha nem, akkor tudtam, hogy azért nem, mert úgy gondolja, hogy jobb, ha erről nem beszélünk...”²²

Erkölcösös, őszinte értékeket képviselő anya az otthonában, a külvilág számára azonban csak férj nélkül maradt asszony, akinek kiszolgáltatottsága fokozódik, s társa visszaszerzése érdekében gyakran idegen férfiak jóindulatára szorul. Az állandó fenyegetéseknek kitett és védtelenül maradt nővel szemben mindig erőszakosan lépnek fel a regény férfi szereplői – após, a hatalom képviselői –, s így alkalmazhatóvá válik a hegemon maszkulinitás fogalma, mely azon a gyakorlaton alapul, mely „a férfiak nők feletti kollektív dominanciájának fennmaradását megengedi, nem meglepő, hogy némely kontextusban a hegemon maszkulinitás ténylegesen a férfiak ártalmas gyakorlatára utal – a fizikai erőszakot is ideértve”.²³ Minden megjelenített női szereplőn érzékelhető, ahogy áthatol rajtuk a félelem, tapasztalják gyengébb mivoltukat, megérik az eltárgyasodás veszélyét, hogy az éppen aktuális mulékony hatalommal felruházott férfiak tekintetében csak a vágy tárgyai, s tehetetlenségükben legtöbbször az örjöngés határáig is eljutnak:

„anya volt az, nagyon hangosan kacagott és közben kiabált”.²⁴

Dragomán másik, szintén nagy sikerű regénye a 2014-es *Máglya* az egyetlen a most vizsgált négy közül, melynek nem csupán mellékszereplői, hanem főszereplői is nők, így eleve más perspektívából láttat egy újabb korszakot, s más erő- és identitásformákra épít különös érzékenységgel. Ennek egyik főszereplője a nagymama, aki lányunokáját, Emmát neveli szülei halálát követően, miután kiment az intézetből. Az előző, számos fordítást megért regényhez (s annak áthallásosan is maszkulin világához) képest ez sokkal inkább érzékenyítő alkotás, már magából a mágikus realizmus dominanciájából kiindulva is, mely szorosan köthető a nagymama személyiségéhez, aki még titokban őrzi a régi, elmúlt, eltemetettnek hitt világ töredékét, a természet és az ember kapcsolatát, ezáltal is metaforikusan érzékeltetve, hogy a diktatúra ezt a fajta kapcsolatot nem tűrte meg, de nem is tudta végérvényesen felszámolni. A nő egészséges identitásképe elképzelhetetlen, pontosabban erősen torzított a természet ismerete, valamint az anyák és nagymamák együttműködése nélkül, mert:

²² Uo. 149.

²³ Connell, Robert W. – Messerschmidt, James W.: Hegemon maszkulinitás. A fogalom újragondolása. *Replika*, 69. 2009. 35–163.

²⁴ Dragomán, 2005. 146.

„ha nők vagyunk, az anyáink révén emlékezünk”.²⁵

S mint majd kiderül, az anya hiányában is sikerült az örökség átadása:

„a hangom egészen olyan, mint a Nagymamámé”.²⁶

Az edzett, mindent meg- és túlélő öregasszony, a vénség archetípusának bölcs éleltapasztalatában rejlik a helytelen döntések következményeinek megértése, valamint önfeláldozása mások megmentése céljából. A történet nagymamája magára vállalta a jelentések megírását férje helyett, hogy az ne hasonljon meg önmagával és elveivel, így ő lett a hatalom kiszolgálója. Ez a sorsnarratíva párhuzamot mutat a makrotörténelmi eseményekkel, egyik szimbolikus értékű kelléke a visszaemlékezés céljából a kertben megőrzött faskamra, ahonnan halk sírás szűrődik ki, s a benne jelentéktelennek tűnő limlomok egy eltitkolt, megbélyegzett élet darabkáit őrzik, hozzájárulva a történet folyamán az időbeli határátlépés kibontásához. A nagymama mindennapi mágikus rítusai, melyeknek Emma is részese lesz, fellelhetők népi hiedelemelbeszélésekben: a rémálmok elűzése, a nagytakarítás folyamata, a fogszerű kavicsokkal körbekerített faskamra védelme. Ennél sokkal mélyebb jelentőséggel bíró momentuma a narratívának a nagymama egyéni megélése, hogy a náci katonák mindenkit megölnek körülötte. Saját elbeszélése szerint egyfajta mitikus átalakuláson ment ekkor keresztül, „szörnyeteggé”, „sárebberré” vált, aki arra vágyott, hogy újra eggyé legyen a földdel – amit értelmezhetünk feldolgozásnak is, mellyel elbeszéli azt a zsigeri halálvágyat, ami eltöltötte. A mágikus rítusok alkalmazásában és a környezetében élő személyekhez való viszonyulásában válik a nagymama boszorkánnyá – pozitív értelemben –, aki nem engedi feledésbe merülni ősi, mitikus szokásainkat. Halott férjével való kapcsolatában hangsúlyozódik a túlvilággal is kommunikálni képes bölcs öregasszony archetípusa, akinek túlélési technikái egy mitikus, természetközeli világ ismeretében rejlenek, s praktikáit védekezési mechanizmusként alkalmazza egy elembertelenedett Rendszerben.

Dragomán női szereplői ugyan lázadók, de illelhetjük őket az anyagi jelzővel is; örökölt és vállalt szerepüknél fogva óvni, védeni próbálják a rájuk bízott emberéletet, valamint hűséggel és szerelemmel fordulnak férjükhöz. Az anyaság értékét képviselik gyermekeik felé, a tiszta, női hagyománymentő erkölcsök átadása pedig életfeladat számukra. A nagymama szerepe is inkább rokonítható Agota Kristof híres *Trilógiájának* Nagyanya-karakterével, aki olykor kegyetlenül, de hasonlóan a gyorsított ütemű felnőtté válás folyamatát lendíti elő, akárcsak a *Máglyában*. Az Emma és nagymamája között húzódó ellentét elsődlegesen a generációs különbségekből adódik. Nem értik egymás világát, s a folyamat, melyben a főhős

²⁵ Lásd a Virginia Woolf-passzust idéző tanulmányt: Gács Anna: A nyugtalanító önarckép. *Ex-Symposion*, 1998/21/22. 90–102.

²⁶ Dragomán György: *Máglya*. Budapest: Magvető, 2014. 330.

kislányból szinte nővé való érése három szinten (külvilágban, otthon és saját lelkében) történik, küzdelmes út, amit csak a bölcs öregasszony által ismert mágikus rítusok tehetnek elviselhetőbbé. Tapasztaljuk, hogy a háború borzalmaival megélt nők, elsődlegesen nagymamák az élet- és értékmentés céljával lépnek színre, az életben maradt anyák pedig férjük helyett is a kontinuitás felelősségét vállalják magukra.

Papp Sándor Zsigmond első nagyregényében egy kevésbé ideális nő- és anyaképpel találkozhat az olvasó. Kuti Márta, Gondru Laura és Novák Eszter női szereplők jellemei inkább tűnnek esendőnek, mert hűtlenek, bizonytalanok és főképp gyökértelenek, akik maguk sem kapták meg az anyai örökséget. Ez legtisztábban Eszter történetében kerül felszínre; a fiatal nőében, aki nem érzi az anyaság áldását, csak annak súlyát és terhét, mely nem csak abból adódik, hogy nincs szilárd családi alapja, legtöbbször egyedül él a városban, ahova menekült szülei, főleg anyja elől, akit már zavart lánya szépsége, s igyekezett csak saját érdekeivel foglalkozni. Az utolsó részben úgy tekinthetünk rá, mint a rendszer termékére, kinek arcán „nyoma sem volt az anyai örömmek”. Az önmagát kereső nő képe rajzolódik ki az olvasó előtt, akit fiatalon megbélyegzett a diktatúra, tizenhét évesen próbált megszökni Balázssal, Kuti Márta fiával. Azóta is csak engedelmeskedik minden férfinak, az apjának és a szeretőjének, Rot Janinak. A felszín alatt azonban az ösztön működik, s Eszter megérzi a veszélyt Mihai Gondruban, volt barátja apjában, aki a második részben kap majd nagyobb szerepet Laura férjeként. Ebben a fejezetben a női test is fókuszba kerül, s az identitás ábrázolása mint a szubjektum testként való narrativizálódása értelmeződik.²⁷ A testrészek természetesen olyan metaforikus erővel bírnak a szövegekben, melyek többletjelentést kölcsönözhetnek az egész kontextusnak: érzékelhetően Kuti Márta egzisztenciájában is ennek vagyunk tanúi, aki elvesztette női fényét, erejét és mivoltát is fia halála után, amit a test narráció általi, nyelvi determináltságában ábrázol a regény:

„de már azok az árkok sem tudták elrejteni az immár haszontalan méhet, mely a maga kékes ereivel átsugárzott a bőrön”.²⁸

A második rész női főszereplője a külvilággal kedves, de férjének ellentmondó Laura, Mihai Gondru felesége, aki az apja által rákényszerített szerep mögött egyrészt láttatni engedi a maskulin erőben megtört, sorsát elfogadó nőt, miután bele-törődik a családfő racionális döntésébe, s hozzámegy egy „idegenhez”, egy többségi románhoz a jóléért, a jobb életésélyekért, másrészt a lázadó is, aki a maga módján belül még küzd. Soha nem tudott beletörödni sorsába, még két fia születése után sem, s ahogy sokasodtak a kétnyelvű veszekedések a családban, egyre erőteljesebben fogalmazódott meg benne a replika apja iránt:

²⁷ Sági Varga Kinga: *Metabicyklizéseink. Hid,* 2012/6–7. sz. 178–181.

²⁸ Papp Sándor Zsigmond: *Semmi kis életek. Erdélyi történet.* Budapest: Libri, 2011. 101.

„miért neveltél úgy, hogy a saját fajtám szóba se jöhetett”.²⁹

Laura a lázadó nő típusa is, ennyiben a jövő embere, a forradalmár, aki önmagát túlszárnyalva változni képes, amikor a nagyobbik fia magyarságáért harcolva kisebbségi anyaként lép fel férjével szemben. Míg identitása korábban a behódolás és a megfelelés kényszere közt rekedt meg, s csak a családi vitákban tört felszínre néhány jelzős szerkezet erejéig, itt valami őserőt is felmutat. Látszólag nincsenek tisztán megfogalmazható női értékei, de zsigereiben érzi és maga is keresi azokat a történések hátterében.

A *Semmi kis életek* már a narratíva elején erőteljesen indít, lehangoló, drámai képekkel, egy gyermeke elvesztését túlélő anya vívódásaival, bár fókuszba a férfi, az apa küszködése kerül, akit a hírhedt titkosrendőrség beszervez, s aki aztán a nyolevanes évek diktatúrájában eltemetheti ismeretlen körülmények között elhunyt fiát. Papp tudatosan ambivalens érzéseket kiváltó nőalakjai áldozati mivoltukban a tehetetlenség, a fájdalomban megrekedt, elnémított és megfásult feminin jelleg megtestesítői. Kuti Mária az egyik leghűbb példája mindennek: szerette gyermekét, aki ugyan nehezen érkezett, egyikőjükre sem hasonlított, de azért csak éltek egy „nevenincs boldogságban”. Ahogy a születés meghozta egy időre a nő számára a boldogságot, úgy a halál el is vitte azt, ezért csendesen szenvedett hátralevő életében, s a fiával együtt mindörökre elhalt benne az anya mellett a feleség is.

Három sikertelen női sors és ezzel összefüggő identitásalakzat körvonalazódik Papp első regényében: egzisztenciájuk közös nevezője, hogy nem tudtak anyaságukban kiteljesedni, tiltották és megfosztották őket a női örökség, az értékekkel teli feminin létforma megélésétől és annak ösztönös továbbadásától. A történet végére Márta megtört, erkölcsi értékeit elveszítette, Laura feladta önmagát, saját identitását, magyarságát, és megalkuvásból vagy félelemből pártolta férje agresszív hazugságait, Eszter pedig ennek a nincstelenségnek, a kiüresedett női értékeknek a megtestesülése lett a szerető szerepkörében, egy új kor nőképe, akinek talán marad esélye a túlélésre, de már csak önerőből.

Papp 2018-ban megjelent *Gyűlölet* című második regénye is minden aspektusából hálás terep a rendszerváltás előtti és az azt követő női identitásformák alakulástörténeteit vizsgálóknak. Szereplőit változó történelmi kontextusokba és terekbe helyezi, kulturális különbségeiket etnikai vonatkozásban is felvillantja, így a kalandos cselekmény ellenére markánsan érzékelhető az értékek degradálódása és radikális változása családi és társadalmi szinteken is. Magukra maradt asszonyok sorsa rajzolódik ki az egyes történetek szálain, két generációra is visszatekintve, azokat a 20. század történelmi viharából bontva ki. Zsóka, akinek férje nyomtalanul eltűnt, egyedül nevelte fiát, akinek leendő felesége, Mária is magányosan boldogul majd gyermeke nevelésével, Loboncz Mártonnal, a szerző alteregójaként

²⁹ Uo. 237.

is értelmezhető figurával. Mária alakja hangsúlyos, meghatározó, személyiségfejlődése saját történetében az egyetem elvégzésétől egészen haláláig végig nyomon követhető –, „aki mindennek testet és keretet ad”, vallja saját életéről –, valamint két világ között megrekedése is Budapestre költözése után. Fiatalkorával az amazon archetípusát idézi meg, tanul és harcol a kommunizmusban magyar nemzetiségű lányként, s hamar rádöbben, hogy hiába minden próbálkozás. Később küzd a férje naivitása ellen, aki szakmai karrierje érdekében beoladni látszik a rendszerbe. Végül anya és túlélő nő marad, hogy felnevelje fiát, megőrizve magyarságát és erkölcsi értékeit is. A főhős édesanyja egyéniségét határozottan a többséghez mint elnyomókhöz való viszonyulása szempontjából látta:

„aztán a román banda az egészre rátette a kezét, mondja az anyám, és ahogy mindig, remeg a dühtől...”³⁰

Ez irányítja egész életét, s igyekszik fiát is ebben a negatív szellemben nevelni, aki azonban ki szeretne törni az örvényszerű, gyűlöltre kódolt hagyományból. Papp Sándor Zsigmond női szereplői sokrétűek, a cselekményekben engedik láttatni árnyoldalukat is, amivel ők maguk is harcolnak, szerepköreik nincsenek idealizálva. Mária édesanyja, Teréz már megtört, szereti a lányát, de kapcsolata kevés vele, ezért az feleségként tanul meg főzni, háztartást vezetni és gyermeket nevelni. Fontos hangsúlyozni, hogy Pappnál mindkét etnikai oldalon szerepelnek nők, az író hangsúlyosan igyekszik is érzékeltetni a kulturális különbségeket az általuk képviselt értékekben. Minden bemutatott női szerepkörben és identitásban a totalitárius rendszer dehumanizáló jellegét, a szabad akaratot fokozatosan megtörő, felőrlő erejét hangsúlyozza, ami a nőiséget sem engedi mindig felszínre törni, a szeretetet megnyilvánulni, az otthon melegségét megteremteni mint létértelmet, inkább a félelemből táplálkozó gyűlöletet és a kölcsönös kételkedést teszi a személyiségjegyek alapelemévé:

„már rutinosan levezet: undor kellelenség, gyűlölet”.³¹

Papp regényeinek másik jelentős női szerepköre a szeretőé, aki inkább képviseli az önállóság értékét, s ha teheti, a férfiak feletti uralmat gyakorolja. A *Gyűlölet*ben Miruna testesíti meg ezt az archetípust, ő a „milicista lánya”, a külföldön dolgozó Sandu felesége s a rezignált Márton elesábitója. A román nő, Miruna, akitől a főszereplő anyja igyekezett ismeretlenül is megóvni a fiát, amíg élt, ugyanakkor sokban Mária tükörképe is, mivel egy gyermekkel idegenben ragadt anya élethelyzetét vetíti újra, aki a regény lapjain szembesíti Mártont annak sokáig csak

³⁰ Papp Sándor Zsigmond: *Gyűlölet*. Budapest: Jelenkor, 2018. 9.

³¹ Uo. 18.

sejthető bűnével, ezáltal a feloldozást, a vezeklést is felkínálva számára egy emlékezetes kolostori jelenetben. A sötét, vad női erőt, a démoni alkatot képviseli, aki tudatában van saját vonzerejének, de akinek életformája ezt meg is kívánja. Nem szerelemből cselekszik, s nem engedi magát az érzelmek által vezetni, hanem a kötöttséget és az érdekeket helyezi előtérbe. Nem kételkedik saját értékeiben, és a Rendszerében sem, aminek része és kiszolgálója; amíg Mária lázad ellene, ő inkább kihasználni igyekszik annak előnyeit. Mirunát Márton szemén keresztül ábrázolja a szerző, így ellentétes értékeket ütköztet, a félelmet és a vágyat egyszerre gerjesztő nő határozott alakját, valamint tompa, érzelemmentes hangját és cselekvéseit. A kiismerhetetlenség álarca mögött ő lesz az igazi femme fatale, aki gyengéd enjét csak intim helyzetekben, pillanatokra engedi láttatni. A szerető eleve különleges típusa a Papp-féle szövegvilágok női létformáinak, aki mitikus kiismerhetetlenségében egyesíti vállalt egzisztenciájában az anyai túlélés ösztönét, a gondoskodását, valamint a korral, életpaszttal alakuló bölcsességét, dacolva a társadalom ítéletével.

Mindhárom említett típus ugyanazért, elsősorban sajátos nőiségéért, annak elemi létformájáért küzd, azért, hogy a kor és a társadalom által éppen rájuk osztott szerepek kavalkádjában is megismerjék, megőrizték s szerencsés esetben át is tudják majd adni értékeiket. Az ábrázolt feminin karakterek, létformák vagy archetípusok, korban és időben változó arcképek akár jelenkori küzdelmes nőiségünk értelmezései is lehetnek egy fennmaradt és átalakult kisebbségi élethelyzet perspektívájából, így megértéssel tekintünk az önmagát kereső, értékeit újra felfedezni vágyó, szerepköreit egyre inkább tudatosan megválasztó 21. századi nő vívódásaira.

Összegzőképp elmondható, hogy az elmúlt évtizedekben sikeressé váló Erdély-történetek, a korszakot és következményeit különleges sorsnarratívákon keresztül feldolgozó mikrotörténetek elbeszéléstechnikája, mozaikszerű események láncolatából összekapcsolt történetisége több elemzésnek lett tárgya, de ezekben kevesebb figyelem jutott a női identitásformák alakulásváltozatainak. E regények szerzői bevallottan személyes tapasztalataikon keresztül, a megidézett referenciális keretekben, sajátos nyelvezetet alkalmazva, egyetlen közösként láttatott sorsot privilegizálva kvázi fiktív kisebbségi létformákat hívnak életre regényeikben, amelyekben nem kiemelt, mégis nélkülözhetetlen funkciót kapnak a női szereplők. Az ábrázolt női sorsok és nemi differenciák perspektívájából e prózai művek új értelmezői és befogadáslélektani aspektusokra világíthatnak rá, amelyekben e nőiség (a megalkotott háttérszerepekkel) elengedhetetlen eszközévé, sőt, zálogává válik az elnyomást kiszolgáló történelmi kulisszák mögött a megteremtendő majdani szebb jövőnek. A karakterek saját feminin értékeik megmentésére és átörökítésére törekednek, megküzdési stratégiáik pedig a prózavilágok egészét formálják át az ábrázolt kisebbségi vagy többszörösen minor lélethelyzetek kavalkádjában. A női identitásforma, a nőiségbe rejtett örökölt vagy áthagyományozott, elsajátítandó

erő, érték és erkölcs egyfajta ősi ösztönként, képességként jelenik meg, melynek ismerete reményt és hitet adhat, s a kisebbségi egzisztenciák hatványozott kihívásai közepette akár előnyére is fordíthatja e minor helyzeteket s azok sokszoros kilátástalanságát.

ELEMZETT MŰVEK

- Dragomán György: *A fehér király*. Budapest: Magvető, 2005.
 Dragomán György: *Máglya*. Budapest: Magvető, 2014.
 Papp Sándor Zsigmond: *Semmi kis életek. Erdélyi történet*. Budapest: Libri, 2011.
 Papp Sándor Zsigmond: *Gyűlölet*. Budapest: Jelenkor, 2018.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angyalosi Gergely: *Rejtett fényforrások*. Budapest: Kijárat Kiadó, 2015.
 Bányai Éva: *Térképek, névtérképek, határidentitások*. Kolozsvár: Korunk – Komp-Press, 2011.
 Balázs Imre József: A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben. *Századvég*, 67. 2013. 49–62.
 Bazsányi Sándor – Sántha József: Két bírálat egy könyvről. *Holmi*, 12. 2014. 1756–1759.
 Berszán István: Változatok vadkeleti tágasságra. Bodor Ádám harmadik körzet-regényéről. *Új Forrás*, 8. 2015. 19–36.
 Boka László: Kánonok metszéspontjain: érték/határ/érték. Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiájáról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről. In: uő.: *Egyszólamú kánon?* Budapest: Gondolat, 2012. 59–123.
 Boka László: Történelem – alulnézetből. Papp Sándor Zsigmond nagyregényéről. *Tiszatáj online*, <https://tiszatajonline.hu/irodalom/tortenelem-alulnezetbol/> (Letöltés ideje: 2025. január 20.); illetve: *Egyszólamú kánon?* Budapest: Gondolat, 2012. 260–277.
 Boka László: Határ és háttér. Elválasztottság és szökés mint prózapoétikai létkonstituáló tapasztalat Bodor Ádám, Agota Kristof és Papp Sándor Zsigmond prózájában. *Irodalomismeret*, 2. 2014. 68–79.
 Boka László: Múltfeltárás, autofikció és újrealista kód a kortárs magyar próza Erdély-vonulatában. *Regio*, 2. 2023. 3–36.
 Bókay Antal: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Osiris Kiadó, Bp. 2006. 287–289.
 Connell, Robert W. – Messerschmidt, James W.: Hegemón maszkulinitás. A fogalom újragondolása. *Replika*, 69. 2009. 135–163.
 Gács Anna: A nyugtalanító önarckép. *Ex-Symposion*, 21–22. 1998. 90–102.

- Hadas Miklós: A libido academica narcizmusa (Pierre Bourdieu: Férfiuralom). *Replika*, 47–48. 2002. 175–194.
- Hall Stuart: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 1997. 54–78.
- Sági Varga Kinga: Metabiciklizéseink. *Híd*, 6–7. 2012. 178–181.
- Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja: A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Budapest: L` Harmattan Kiadó, 2014.
- Urbán Bálint: Az ezer fennsík és a dobozok (Bartók Imre: Jerikó épül). *Műút*, 68. 2018. 67–75.
- Visy Beatrix: And what's your story? Autofikció és hibriditás. *Studia Litteraria*, 2022/3–4. 74–96.